

Więzi terytorialne w kontekście zjawiska peryferyjności

Paweł Pytka, Jolanta Rodzoń

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Streszczenie

Więzi człowieka z miejscem kształtowane są przez wiele czynników wewnętrznych, zależnych od samego człowieka i zewnętrznych — zależnych od cech otoczenia. Jednym z nich może być położenie miejsca względem ośrodków rozwoju. W niniejszym opracowaniu analizie poddano wpływ peryferyjności na uczucia i postawy człowieka względem zamieszkiwanego miejsca. Badania przeprowadzono na obszarze Bieszczad, na terenie powiatu leskiego i bieszczadzkiego, wśród młodzieży gimnazjalnej (wiek:15-16 lat). Przeprowadzone badania wykazały, że peryferyjność w pewnym stopniu kształtuje więzi człowieka z miejscem. Korelacje na poziomie istotnym statystycznie stwierdzono w przypadku następujących wskaźników więzi: identyfikacja z miejscowością, identyfikacja z regionem, ocena krajobrazu, poczucie dumy z faktu zamieszkiwania w danej miejscowości oraz poczucie tęsknoty za danym miejscem w przypadku jego opuszczania. Zróżnicowanie postaw badanej młodzieży z różnych stref peryferyjności względem środowiska lokalnego daje się zauważyć również w wielu innych sytuacjach. Uczniowie mieszkający w głębi Bieszczad okazują się przychylniej oceniać swoje otoczenie i żywić względem niego cieplejsze uczucia niż ci, którzy mieszkają w strefie najbliższej centrum rozwoju.

Wstęp

W geograficznej literaturze naukowej pojęcie peryferyjności funkcjonuje w dwu zasadniczych ujęciach: przestrzennym i społeczno-ekonomicznym. W pierwszym przypadku wyznacznikiem peryferyjności jest odległość geograficzna, fizyczny dystans danego miejsca od określonego centrum gospodarczego, administracyjnego, czy kulturalnego. W drugim znaczeniu pod uwagę brany jest pod uwagę poziom rozwoju społeczno-ekonomicznego. W tym ujęciu, regiony peryferyjne to regiony o słabszej w porównaniu z innymi obszarami kondycji ekonomicznej i społecznej, o niskim poziomie rozwoju infrastruktury i zarządzania, niskim poziomie innowacyjności i przedsiębiorczości [Grosse 2007]. W odniesieniu do regionu bieszczadzkiego uzasadnione jest używanie pojęcia peryferyjności w obydwu znaczeniach. Bieszczady są bowiem najbardziej na południowy-wschód wysuniętym skrawkiem państwa polskiego, a jednocześnie charakteryzują się jednocześnie niskim, w porównaniu z innymi regionami Polski, poziomem rozwoju gospodarczego.

Peryferyjność w Bieszczadach przyjmuje szczególną formę. Przygraniczne położenie i znaczna odległość od centralnych obszarów Polski potęgowana jest przez rozległy zespół czynników natury przyrodniczej, historycznej i politycznej, które sprawiają, że region posiada niezwykle wyraziste cechy peryferyjności. Wecina się dość wąskim klinem w terytorium Słowacji i Ukrainy, z którymi granice przez prawie 50 lat miały charakter szczelny, uniemożliwiający współpracę sąsiadujących ze sobą społeczności. Obszar ten u schyłku II wojny światowej i bezpośrednio po jej zakończeniu był bowiem areną ostrych konfliktów narodowościowych, zakończonych akcją przesiedleńczą znacznej części ludności. Funkcję dzielącą, przyjmował zwłaszcza odcinek polsko-ukraiński (stricte polsko-radziecki), ze względu na pamięć tych konfliktów narodowościowych, jakie miały tu miejsce w niedalekiej przeszłości. Obecnie jest to fragment zewnętrznej granicy Unii Europejskiej, co z założenia ogranicza jej przepuszczalność. Poza tym jest to teren górzysty, o trudnych warunkach życia i gospodarowania. Sieć komunikacyjna i osadnicza jest tu więc zdecydowanie rzadsza niż w innych regionach przygranicznych Polski, co z zasady zmniejsza intensywność kontaktów gospodarczych i społecznych.

Region bieszczadzki jest zróżnicowany wewnątrz. Posiada swój obszar ciężenia i swoje peryferia. Ze względu na warunki orograficzne oraz przebieg granic politycznych tym obszarem ciężenia jest strefa na północnym obrzeżu Bieszczad, przebiegająca wzdłuż linii: Sanok–Lesko–Ustrzyki Dolne. Tędy przebiega ważny szlak komunikacyjny, od którego odchodzą boczne drogi prowadzące w głąb obszaru. Tutaj też ulokowały się najważniejsze ośrodki miejskie, będące jednocześnie centrami lokalnej gospodarki i administracji. Największym i najważniejszym ośrodkiem jest Sanok. Jest to lokalne centrum gospodarcze, kulturalne, usługowe oraz ważny węzeł komunikacyjny. Choć w sensie przyrodniczym jest położony już poza Bieszczadami, pełni funkcję zwornika tego regionu, a zarazem pewnego rodzaju „okna na świat”. W jego pobliżu najgęstsza jest sieć osadnicza i komunikacyjna i najlepsza sytuacja społeczno-ekonomiczna. W miarę przesuwania się w głąb Bieszczad w kierunku południowo-wschodnim, kondycja gospodarcza regionu staje się słabsza. Maleje gęstość zaludnienia, gorzej rozwinięta jest infrastruktura techniczna i instytucjonalna, bardziej wyrazista staje się odrębność kulturowa.

1. Przedmiot i metody badań

Celem niniejszego opracowania było poszukiwanie relacji pomiędzy stopniem peryferyjności obszaru a więziami terytorialnymi człowieka. Więzy terytorialne to pojęcie używane do opisu relacji człowieka z danym miejscem, najczęściej z miejscem zamieszkania. W literaturze angielskojęzycznej funkcjonuje co najmniej kilka określeń opisujących tego rodzaju relacje. Jest to: *place attachment*, *place dependence*, *sense of place*, *place identity* [Gifford i Scannell 2010; Gulliani 2003; Hidalgo i Hernández 2001; Rollero i De Piccoli 2010]. Tym pojęciom nadawane są różne pojemności znaczeniowe. Niekiedy są używane zamiennie, innym razem przypisywane są im stosunki podrzędności. W języku polskim na określenie związków emocjonalnych człowieka z użytkowaną przez niego przestrzenią najczęściej stosowane jest pojęcie: *więzi z miejscem* [Szkurłat 2004] albo *tożsamość*, z właściwym przymiotnikiem określającym jej zasięg przestrzenny, np. lokalna, regionalna, lub też lub w znaczeniu bardziej ogólnym: *tożsamość terytorialna* [Posern-Zieliński 2005; Rembowska 2006; Rykiel 2010]. Niekiedy używane bywa też określenie *poczucie miejsca*, jako odpowiednik *sense of place*, ale jego wymowa jest o wiele słabsza niż w języku angielskim.

W niniejszym opracowaniu, przyjęto za Szkurłat [2004], że więzi terytorialne to ogół związków o charakterze emocjonalnym, jakie występują pomiędzy człowiekiem a użytkowanym przez niego terytorium, które wyrażają się w określonych postawach tegoż człowieka. Chodzi tu przy tym o związki trwałe, istotne dla sprawnego funkcjonowania człowieka. W takim ujęciu pojęcie to jest zbieżne z angielskim pojęciem *place attachment*.

Więzy człowieka z zamieszkiwanym terytorium powstają w procesie doświadczania przestrzeni przez człowieka. Kształtują się w powiązaniu z jej pozytywną waloryzacją. Są funkcją wyobrażeń powstających w procesie percepcji przestrzeni [Szkurłat 2004]. Mogą przyjmować różną intensywność i różny zasięg przestrzenny. Ich charakter zależy od czynników zewnętrznych, związanych z jakością przestrzeni, jak i wewnętrznych, wynikających z potrzeb i dążeń samego człowieka. Są więc płynnym elementem rzeczywistości społecznej. Niezależnie od woli człowieka mogą zmieniać się w ciągu jego całego życia.

W badaniach więzi terytorialnych wykorzystywany jest fakt, że znajdują one swoje odbicie w określonych postawach człowieka. Wyrażają się w ocenach poszczególnych komponentów danego fragmentu przestrzeni i zachowaniach w obliczu konkretnych sytuacji. Istnieje szereg wskaźników, które pozwalają określić siłę związków emocjonalnych człowieka z miejscem oraz zasięg przestrzeni, z którą człowiek czuje się związany. Na potrzeby niniejszego opracowania przyjęto, że najistotniejsze znaczenia mają następujące kwestie:

- samoidentyfikacja przestrzenna (przypisanie siebie do określonego fragmentu przestrzeni),
- deklarowane uczucia względem zamieszkiwanej miejscowości (zadowolenie z miejsca zamieszkania, poczucie dumy z tego faktu, tęsknota za opuszczanym miejscem zamieszkania),
- waloryzacja krajobrazu lokalnego i poczucie jego odmienności,
- stosunek do wiedzy o środowisku lokalnym,
- stosunek do obcych osiedlających się w danej miejscowości,
- troska o byt miejscowości,
- deklaracje względem planowanego miejsca zamieszkania w przyszłości.

Prezentowany w niniejszym opracowaniu problem wpływu peryferyjności na siłę i zakres więzi terytorialnych stanowi część szerszej zakrojonych badań na temat geograficznych uwarunkowań więzi człowieka z miejscem zamieszkania. Badaniom poddana została młodzież z ostatnich klas gimnazjalnych (15–16 lat) z dwu powiatów: leskiego i bieszczadzkiego. Badania przeprowadzono w 2008 roku w oparciu o metodę ankietową. Ankiecie poddano łącznie 430 osób z 77 miejscowości, ale z analizy statystycznej ze względów formalnych wyłączono 21 wypowiedzi. Ankieta zawierała 34 pytania. Na potrzeby niniejszego opracowania do analizy wybrano 14 z nich. Wszystkie były pytaniami o charakterze zamkniętym.

W celu określenia związku pomiędzy siłą więzi terytorialnych młodzieży a peryferyjnością zamieszkiwanego przez nią obszaru, wyznaczono na obszarze badań 4 strefy o różnym stopniu peryferyjności. Za kryterium przyjęto rzeczywistą odległość drogową względem kluczowego ośrodka regionu, za jaki uznano Sanok. Za wartość graniczną przyjęto odległość 20 km. Strefa o najniższym stopniu peryferyjności, to strefa I. Obejmuje ona miejscowości położone w odległości drogowej do 20,0 km od Sanoka, a trzy pozostałe odpowiednio: 20,1–40,0 km, 40,1–60,0 km oraz powyżej 60,0 km (rys. 1). Zaznaczyć należy, że ze względu na górzystość terenu rzeczywiste odległości drogowe są na ogół niezgodne z prostoliniowymi odległościami na mapie.

Rys. 1. Strefy peryferyjności na obszarze badań

Strefa I jest najmniej rozległa i obejmuje zaledwie 5 miejscowości, podczas gdy strefa IV aż 22 jednostki osadnicze. Ze względu na charakter osadnictwa i gęstość zaludnienia liczebność ankietowanych kształtowała się jednak nieco inaczej. Strefę I reprezentowało 88 respondentów, strefę II — 188, strefę III — 87 i strefę IV — 46 osób.

Celem przeprowadzonych badań ankietowych było określenie charakteru więzi terytorialnych na tle wielu cech środowiska geograficznego, takich jak: typ miejscowości, ich wielkość, położenie topograficzne, komunikacyjne, struktura społeczna, charakter zabudowy, zaplecze usługowe oraz wielu innych. Rolę tych różnorodnych czynników w kształtowaniu więzi terytorialnych określono przy użyciu testu chi-kwadrat, a następnie współczynnika zbieżności korelacyjnej V-Cramera. Ponieważ współczynnik ten mówi tylko o sile związku, a nie o kierunku zależności, zastosowano również współczynnik tau-b Kendalla według wzoru

$$[1] \quad \tau_b = \frac{S}{\sqrt{\frac{n(n-1)-Tx}{2}} \sqrt{\frac{n(n-1)-Ty}{2}}},$$

gdzie:

$$S = n_C - n_D$$

n_C — liczba par zgodnych, dla których wartości rang dla obu cech zmieniają się w tym samym kierunku,

n_D — liczba par niezgodnych, dla których wartości rang dla obu cech zmieniają się w przeciwnym kierunku,

Tx — liczba par wiązanych ze względu na X ,

Ty — liczba par wiązanych ze względu na Y .

Współczynnik może przyjmować wartość od -1 do 1 i wyraża siłę monotonicznego związku między dwoma cechami. Jego znak oznacza kierunek korelacji, zaś wartość bezwzględna — siłę związku, przy czym:

- wartość bliska -1 wskazuje na silną zależność monotoniczną malejącą — wraz ze wzrostem zmiennej niezależnej spada wartość zmiennej zależnej,
- wartość bliska 1 wskazuje na silną zależność monotoniczną rosnącą — wraz ze wzrostem zmiennej niezależnej wzrasta wartość zmiennej zależnej,
- wartość bliska 0 wskazuje na słabszą zależność monotoniczną między badanymi cechami.

Po obliczeniu współczynnika korelacji zweryfikowano jego istotność statystyczną. W tym celu przeprowadzono test statystyczny, w którym hipotezą zerową był brak zależności między badanymi cechami populacji¹.

2. Wyniki badań

Przeprowadzone obliczenia wykazały, że spośród wszystkich branych pod uwagę cech środowiska geograficznego, to właśnie peryferyjność w największym stopniu warunkuje więzi terytorialne. Z tą cechą środowiska stwierdzono istotne statystycznie korelacje pięciu wskaźników więzi terytorialnych (tab. 1). Są to: identyfikacja z miejscem zamieszkania, identyfikacja z regionem, poczucie dumy z faktu zamieszkiwania w danym miejscu, poczucie tęsknoty za swoim miejscem zamieszkania i ocena krajobrazu. W przypadku identyfikacji z miejscem zamieszkania jest to korelacja ujemna, natomiast przy pozostałych wskaźnikach — dodatnia. Żadna z pozostałych 13 cech środowiska, które były brane pod uwagę w badaniach, nie wykazuje korelacji z tak dużą liczbą wskaźników.

2.1. Korelacje istotne statystycznie

Identyfikacja człowieka z określonym terytorium jest cechą wynikającą z poczucia przynależności do niego, bycia jego integralną częścią [Hidalgo i Hernández 2001]. Sytuacja taka jest dowodem na istnienie silnego emocjonalnego związku człowieka z danym fragmentem przestrzeni. Cecha ta wzorem innych badań, w analizowanej ankiecie była sprawdzana poprzez wymagające dokończenia zdanie: *Jestem mieszkańcem...* [Brown i Raymond 2007; Lewicka 2010]. Odpowiedzi pozwoliły określić zakres identyfikacji przestrzennej respondentów. Analiza wyników badań przeprowadzo-

¹ Obliczenia wykonano za pomocą programu komputerowego SPSS Statistics 17.0.

Tab. 1. Tabela zależności pomiędzy cechami środowiska geograficznego a wskaźnikami więzi terytorialnych. Korelacje istotne statystycznie oznaczono symbolami: + (zależności dodatnie) oraz – (zależności ujemne)

Cecha miejscowości	Wskaźniki siły więzi													
	identyfikacja		poczucie dumy	poczucie tęsknoty	uczucia względem miejscowości	zadowolenie z miejsca zamieszkania	poczucie odmienności krajobrazu	ocena krajobrazu lokalnego	troska o byt miejscowości	stosunek do wiedzy o środowisku lokalnym	stosunek do obcych osiedlających się	stosunek do zmienia- jących krajobraz	deklaracja wyjazdu na stałe	deklaracja powrotu
	z miejscowością	z regionem												
Peryferyjność miejscowości	–	+	+	+				+						
Położenie w kołowej sieci komunikac.							+							
Położenie względem innych miejscowości			–	–										+
Morfologia terenu miejscowości	+													
Wielkość miejscowości	+	–												
Zwartość zabudowy miejscowości				+		+	+				–			
Styl budownictwa miejscowości														
Wyjątkowość krajobrazowa														
Struktura wiekowa mieszkańców														
Rodzaj miejscowości	+	–												
Odległość od siedziby gminy			–		–		+							
Przeszłość gospodarcza			–				+							
Kondycja gosp. miejscowości														
Poziom zaplecza usługowego							+							

nych na terenie Bieszczad pozwala stwierdzić, że wraz ze wzrostem stopnia peryferyjności słabnie identyfikacja z miejscem zamieszkania, wzrasta natomiast poczucie przynależności do całego regionu. W pierwszej strefie, najbliższej Sanoka, odsetek młodzieży przywołujący na pierwszym miejscu nazwę zamieszkiwanej przez siebie miejscowości wynosił 76%, a w strefie trzeciej i czwartej, odpowiednio: 57% i 60% (tab. 2). W pierwszej strefie udział ankietowanych określających się przede wszystkim, jako mieszkańcy Bieszczad wynosił zaledwie 13%, a w trzeciej i czwartej odpowiednio: 23% i 37%. Jest to wzrost istotny statystycznie. Mogą być dwa wyjaśnienia takiego stanu rzeczy. Pierwsze jest takie, że młodzież tak źle odbiera swoją miejscowość, że nie czuje się jej częścią i nie przyznaje się do przynależności do niej. Jest to prawdopodobne, bo miejscowości w głębi Bieszczad są zazwyczaj małe, słabo wyposażone w infrastrukturę techniczną, instytucjonalną i udogodnienia zapewniające komfort życia. Kondycja gospodarcza wraz z zapleczem socjalnym są istotnymi czynnikami kształtującymi więzi terytorialne, bo łatwiej jest identyfikować się z miejscem, które zapewnia człowiekowi wymaganą przez niego jakość życia, niż z tym, które nie pozwala na realizację podstawowych potrzeb. Młodzież jest tą grupą społeczną, dla której ta kwestia może mieć duże znaczenie. Z drugiej zaś strony nadmienić należy, że w miejscowościach małych większy jest stopień solidarności społecznej, która z kolei sprzyja powstawaniu związków

emocjonalnych z zamieszkiwaną przestrzenią. Ta cecha wydaje się mieć jednak większe znaczenie dla dorosłych niż dla młodzieży.

Drugi, bardziej prawdopodobny sposób wyjaśnienia wzrostu rangi identyfikacji regionalnej wraz ze wzrostem peryferyjności wiąże się z charakterem badanego regionu. W miarę zbliżania się do granicy ukraińskiej i słowackiej krajobraz Bieszczad staje się coraz bardziej wyrazisty. „Bieszczadzkość” staje się cechą dominującą, przesłania inne wymiary rzeczywistości, decyduje o życiu ludzi, ich sposobie funkcjonowania. Dlatego uczniowie określają siebie przede wszystkim, jako mieszkańców Bieszczad. Jest to tym łatwiejsze, że Bieszczady są regionem łatwo rozpoznawalnym, uważanym na ogół za wyjątkowy w pozytywnym tego słowa znaczeniu, ze względu na liczne walory przyrodnicze, a także niepospolitą przeszłość historyczną. Dlatego w miarę przesuwania się w głąb Bieszczad, to właśnie region, a nie miejscowość staje się układem odniesienia dla młodzieży. Jest tym, co w największym stopniu określa jej miejsce na Ziemi.

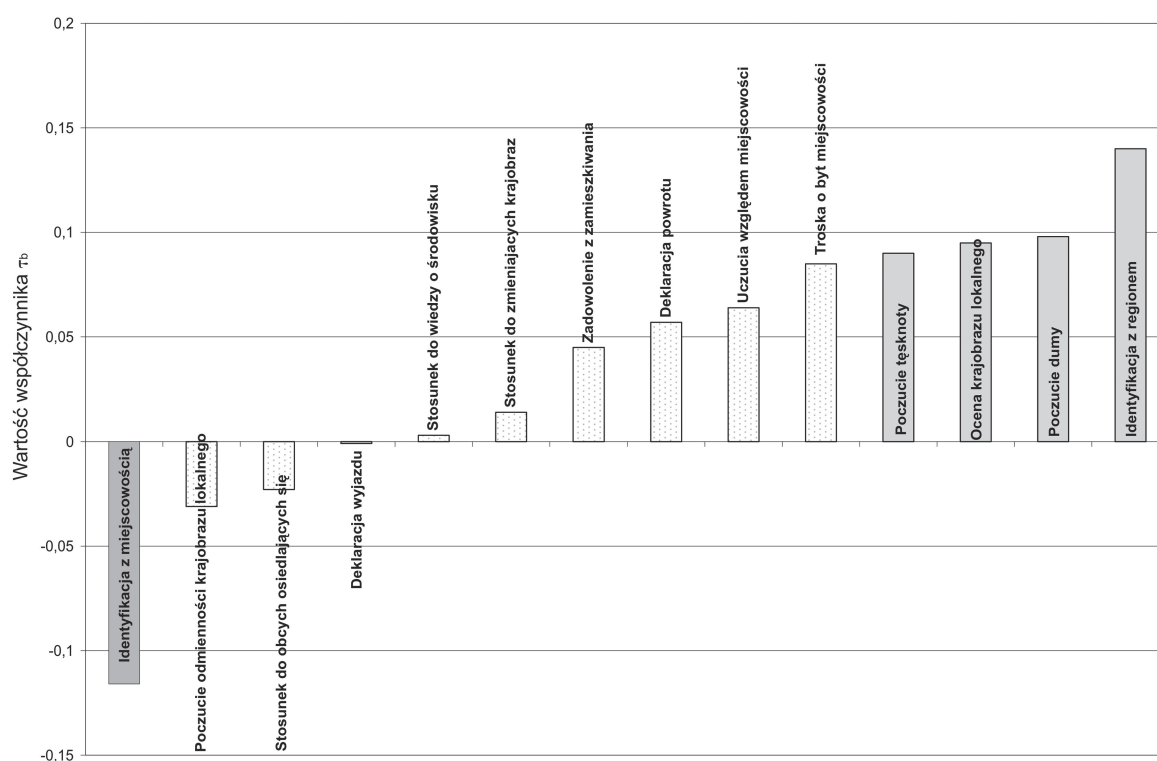
Tę drugą hipotezę zdaje się potwierdzać istnienie wyraźnej, pozytywnej korelacji pomiędzy peryferyjnością a poczuciem dumy z faktu zamieszkiwania w określonej miejscowości. Wraz ze wzrostem odległości od ośrodka kluczowego poczucie dumy wzrasta. Jest to zależność istotna statystycznie. W strefie pierwszej odsetek młodzieży deklarujący najwyższy stopień dumy wynosił 42%, natomiast w strefie czwartej aż 67% (tab. 2). Świadczy to o tym, że młodzież zamieszkująca peryferia Bieszczad nie ocenia źle swoich miejscowości, nie wypiera się przynależności do nich, a wręcz przeciwnie — traktuje to jako powód do poczucia wyjątkowości, satysfakcji z miejsca swojego zamieszkania. Jednak wyrazistość regionu, jego rozpoznawalność połączona z pozytywnymi ocenami społecznymi sprawia, że samoidentyfikacja regionalna jest większa niż lokalna.

Analiza statystyczna wyników pozwala stwierdzić również dodatnią, istotną korelację pomiędzy stopniem peryferyjności a tęsknotą za opuszczanym na dłuższy czas miejscem zamieszkania. W pierwszej strefie peryferyjności wysoki stopień tęsknoty deklaruje 30%, a w strefie czwartej 63% ankietowanych. Może to być efekt większego przywiązania młodzieży zamieszkującej peryferia Bieszczad do miejsca swojego zamieszkania ze względu na jego specyficzny krajobraz lub koloryt społeczny, albo też ze względu na rzadkość wyjazdów poza własną miejscowość. Uczniowie z głębi regionu, w pytaniach otwartych mających na celu uszczegółowienie pytań zasadniczych, przyznają, że rzadziej opuszczają miejsce swojego zamieszkania (poza dojazdami do szkoły), niż ich rówieśnicy z pierwszej strefy peryferyjności. Jest to z pewnością wynik położenia tych miejscowości w pobliżu granicy państwowej, w trudnym terenie górzystym o słabo rozwiniętej sieci drogowej. Opuszczanie miejsca zamieszkania występuje rzadziej, bo jest trudniejsze, bardziej kosztowne i wymaga większej ilości czasu. Młodzież z konieczności jest bardziej zasiedziała, mniej obeznana z odmiennością krajobrazu i kultury, co może tłumaczyć jej większą tęsknotę za swoim miejscem zamieszkania w przypadkach dłuższych wyjazdów.

Ostatnim ze wskaźników więzi terytorialnych, z którym peryferyjność wykazała istotną statystycznie korelację jest waloryzacja krajobrazu lokalnego. W pierwszej strefie krajobraz zamieszkiwanej miejscowości za bardzo interesujący uznało 47% ankietowanych, a w czwartej aż 73%. I odwrotnie, krajobraz, jako średnio interesujący w strefie najbliższej ośrodka kluczowego oceniło aż 43% badanych, podczas gdy w części najbardziej odległej tylko 26%. Co ciekawe, odsetek respondentów uznających krajobraz lokalny za zupełnie nieinteresujący we wszystkich strefach peryferyjności był niewielki i wahał się od 2% do 6%, przy czym ta największa wartość wystąpiła w strefie pierwszej (tab. 2).

Badani uczniowie, niezależnie od miejsca zamieszkania przyznali, że najciekawszym elementem krajobrazu jest przyroda — głównie góry i roślinność. Docenili też mały stopień jej przekształcenia oraz niepowtarzalność. Nie dziwi więc fakt, iż większym uznaniem krajobraz swoich miejscowości obdarzyli respondenci pochodzący z głębi Bieszczad. Tamtejszy krajobraz jest bardziej górzysty i wykazuje większy stopień naturalności. Jak widać, ten związek pomiędzy peryferyjnością a postrzeganiem krajobrazu przez ankietowaną młodzież kształtuje nie tyle samo oddalenie od centrum, co cechy środowiska przyrodniczego tego obszaru.

Na tym kończy się lista wskaźników więzi terytorialnych, które wykazują istotną statystycznie korelację z peryferyjnością. Warto jednak przyjrzeć się wynikom pozostałych elementów, które były przedmiotem badań i ich wzajemnemu układowi według przyjmowanych wartości korelacji (rys. 2).

Rys. 2. Wartości współczynnika korelacji pomiędzy peryferyjnością a poszczególnymi wskaźnikami siły więzi terytorialnych. Wyszarzeniem oznaczono korelacje istotne statystycznie

2.2. Korelacje poniżej poziomu istotności statystycznej

Najmniejsze, niemal zerowe wartości, współczynnik korelacji osiągnął w przypadku takich wskaźników jak: deklaracja wyjazdu z zamieszkiwanej miejscowości w dorosłym życiu oraz stosunek do wiedzy na temat środowiska lokalnego (rys. 2). Odpowiedzi na te pytania w poszczególnych strefach peryferyjności wykazywały niewielkie zróżnicowanie i nie układały się w jednoznaczny, logiczny porządek. W przypadku pierwszego z wymienionych wskaźników, ankietowani uczniowie mieli do wyboru cztery odpowiedzi: a) niezależnie od okoliczności nie zamierzam wyjechać, b) może wyjadę ale uczynię to niechętnie, c) wyjadę jeśli nie znajdę pracy, d) zdecydowanie chcę wyjechać. W przeważającej liczbie miejscowości, niezależnie od ich lokalizacji, najczęściej wybieraną odpowiedzią była deklaracja wyjazdu w przypadku trudności z zatrudnieniem (kolejne strefy od I do IV: 46%, 37%, 31% i 32% ankietowanych), co dobitnie świadczy o fakcie, że problem bezrobocia wyraźnie występuje w świadomości 16-latków z badanego regionu. Mimo braku istotnej statystycznie korelacji pomiędzy położeniem miejscowości a deklaracjami ankietowanych, w przypadku tej odpowiedzi, istnieje pewna prawidłowość. Najwięcej deklaracji o wyjeździe z powodu poszukiwania pracy padło w strefie I i II, położonych najbliżej zewnętrznej strefy Bieszczad. Mniejsza odległość od dużych ośrodków miejskich, połączona prawdopodobnie z ich lepszą znajomością zdaje się ułatwiać podejmowanie takich decyzji. Konsekwentnie, w strefie I mniejszy był też udział uczniów, którzy deklarowali pozostanie w dotychczasowym miejscu bez względu na okoliczności. Natomiast w przypadku deklaracji o kategorycznym opuszczeniu dotychczasowego miejsca zamieszkania nie można już odnotować żadnych prawidłowości. Odsetek uczniów, którzy wybrali taką odpowiedź w strefie I i IV jest bardzo podobny (odpowiednio: 27% i 28%), zaś największy jest w strefie III (36%). Ta decyzja zdaje się wynikać z innych uwarunkowań niż stopień oddalenia od centrów rozwoju.

Uzupełnieniem przytoczonego pytania było zadanie wymagające deklaracji w sprawie powrotu do zamieszkiwanej dotychczas miejscowości w przypadku rozwiązania problemów finansowych. W każdej ze stref peryferyjności zdecydowanie przeważały odpowiedzi pozytywne, wskazujące na chęć powrotu w sytuacji zażegnania problemów ekonomicznych. Odsetek uczniów deklarujących taką decyzję nieznacznie wzrasta wraz z przesuwaniem się w głąb Bieszczad (z 71% do 80%). Świadczy

to o większym przywiązaniu do miejsca młodzieży z tej części regionu. Nie jest to wzrost na tyle duży, żeby mógł być uznany za istotny statystycznie, niemniej jednak tendencja jest zauważalna.

Niemal zerowa korelacja występuje też w przypadku postawy ankietowanych względem wiedzy na temat środowiska lokalnego. Rozkład odpowiedzi nie pozwala na sformułowanie prawidłowości, poza tą, że w każdej ze stref najmniejszy jest odsetek uczniów uznających taką wiedzę za nieistotną (kolejne strefy od I do IV: 6%, 4%, 4%, 2%). Największy udział ankietowanych uznających wiedzę o swoim otoczeniu za ważną stwierdzono w drugiej strefie peryferyjności, najmniejszy zaś w trzeciej. Wyniki pokazują więc, że położenie miejsca zamieszkania nie warunkuje w żaden sposób zainteresowania poznawaniem środowiska lokalnego. Wskaźnik ten bardziej zależny wydaje się od cech samego człowieka — od jego osobowości, czy dojrzałości społecznej, niż od zewnętrznych atrybutów środowiska.

Bardzo małe wartości współczynnik korelacji osiąga w przypadku takich zjawisk jak: stosunek do obcych osiedlających się w badanym regionie, stosunek do zmian w dotychczasowym krajobrazie, oraz poczucie odmienności tegoż krajobrazu. Odpowiedzi wybierane przez uczniów z poszczególnych stref peryferyjności są zbliżone. Niezależnie od położenia, dominuje ten sam typ poglądów i odczuć. We wszystkich strefach największy odsetek stanowili ankietowani, dla których napływ nowych osadników jest obojętny, choć w miarę przesuwania się w głąb Bieszczad stopniowo wzrasta udział cieszących się z przybyszów. W strefie I wynosi zaledwie 6%, a w kolejnych: 10%, 13% i 23%. Oznacza to, że im większy stopień peryferyjności, tym bardziej pożądana w opinii młodzieży staje obecność ludzi spoza środowiska lokalnego. Być może wnoszą oni wartości istotne z punktu widzenia młodego człowieka, w zakresie stylu życia lub sposobu gospodarowania. Jednakże odpowiedzi negatywne (brak akceptacji osiedlania się w ich środowisku osób z innych regionów) nie układają się już w żadną prawidłowość. Najwięcej przeciwników tego zjawiska zanotowano w strefie III, a najmniej w I.

Badani uczniowie, mimo akceptacji zasiedlania Bieszczad przez nowych osadników, nieprzychylnie odbierają fakt zmian dotychczasowego krajobrazu. Takie stanowisko zajmuje około 2/3 ankietowanych osób, przy czym ten sposób myślenia najbardziej powszechny jest w miejscowościach z II strefy peryferyjności (70% odpowiedzi) a najmniej ze strefy III (66%). Wynika z tego, że poglądy te nie są kształtowane pod wpływem odległości od centrów rozwoju.

Podobnie wygląda kwestia poczucia odmienności krajobrazu zamieszkiwanej przez uczniów miejscowości. Jest to cecha, która traktowana jest jako jeden z warunków identyfikacji z określonym terytorium [Szczepański 2005]. Bez świadomości odmienności, a co za tym idzie i odrębności danego fragmentu przestrzeni nie można się do niego konkretnie przypisać. Badania pokazują, że we wszystkich strefach peryferyjności Bieszczad, zdecydowana większość ankietowanych twierdzi, że dostrzeże różnicę między zamieszkiwaną przez siebie miejscowością a innymi ośrodkami osadniczymi ale rozkład tych odpowiedzi (od 64% w strefie III do 71% w strefie I) nie pozwala sądzić, że ta świadomość jest uwarunkowana przez położenie w obrębie regionu. Analizy pokazują, że bardziej zależy od takich cech jak położenie topograficzne, typ zabudowy, czy występowanie obiektów szczególnych.

Niską wartość współczynnika korelacji odnotowano także w przypadku zadowolenia z faktu zamieszkiwania w danym miejscu oraz odczuć względem niego. Nie dostrzeżono tu jednak zgodności w zakresie najczęściej wybieranych odpowiedzi w poszczególnych strefach peryferyjności.

Analizując pierwszy z wymienianych wskaźników trzeba zauważyć, że choć w każdej z wyznaczonych stref w zdecydowanej mniejszości są ci, którzy wyrażają zdecydowane niezadowolenie z miejsca swojego zamieszkania (od 4% w strefie II do 10% w strefie I), to stosunek procentowy osób wyrażających umiarkowane zadowolenie do tych, którzy deklarują pełne zadowolenie bezwarunkowe jest zróżnicowany. W II i IV strefie peryferyjności istnieje wyraźna, przewaga uczniów w pełni zadowolonych ze swojego miejsca zamieszkania nad tymi, którzy są zadowoleni w stopniu średnim. W strefie najdalszej (IV) jest ona prawie czterokrotna. W strefie III udział obu grup jest taki sam, zaś w strefie I, położonej najbliżej Sanoka, przeważa grupa osób zadowolonych w stopniu umiarkowanym. Choć ten nieregularny rozkład odpowiedzi nie pozwala na stwierdzenie korelacji istotnej statystycznie, nie sposób nie zauważyć poważnej różnicy poglądów ankietowanych w strefie najbliższej centrum rozwoju i tej najbardziej odległej. Paradoksalnie, większe zadowolenie z zamieszkiwania w danym miejscu przejawia młodzież z ośrodków bardziej peryferyjnych. Może

Tab. 2. Procentowy udział odpowiedzi na poszczególne pytania ankietowe reprezentujące wskaźniki siły więzi terytorialnych, według stref peryferyjności

Wskaźniki siły więzi	Typ odpowiedzi	Strefa I	Strefa II	Strefa III	Strefa IV
		% odpowiedzi			
Identyfikacja z miejscowością	Nie	23,8	34,5	42,5	39,1
	Tak	76,2	65,5	57,5	60,9
Identyfikacja z regionem	Nie	86,3	83,0	77,0	63,0
	Tak	13,7	17,0	23,0	37,0
Poczucie dumy	Nie jestem dumny	13,6	6,9	11,5	8,7
	Jestem trochę dumny	44,3	28,7	32,1	23,9
	Jestem bardzo dumny	42,0	64,3	56,3	67,3
Poczucie tęsknoty	Wcale nie tęskniłbym	11,3	3,7	12,6	8,7
	Trochę tęskniłbym	57,9	44,7	48,2	28,2
	Bardzo tęskniłbym	30,6	51,6	39,0	63,0
Uczucia względem miejscowości	Wcale nie lubię	3,4	1,0	6,9	4,3
	Trochę lubię	48,8	24,4	40,2	19,6
	Bardzo lubię	47,7	74,4	52,8	76,0
Zadowolenie z miejsca zamieszkania	Niezadowolony	10,2	3,7	8,0	8,7
	Trochę zadowolony	46,6	31,3	45,9	26,0
	Bardzo zadowolony	43,1	64,9	45,9	65,2
Poczucie odmienności krajobrazu lokalnego	Nie	28,4	32,9	35,6	30,4
	Tak	71,6	67,0	64,0	69,6
Ocena krajobrazu lokalnego	Nie interesujący	6,8	2,6	4,6	2,1
	Średnio interesujący	45,4	30,8	39	23,9
	Bardzo interesujący	47,7	66,4	56,3	73,9
Troska o byt miejscowości	Nie	31,8	19,1	19,5	19,6
	Tak	68,1	80,8	80,4	80,4
Stosunek do wiedzy o środowisku lokalnym	Nieważna	6,8	4,2	4,6	2,1
	Obojętna	46,6	35,6	49,4	45,6
	Ważna	46,6	60,1	45,9	52,1
Stosunek do obcych osiedlających się	Nie lubię	6,8	10,1	12,6	23,9
	Jest mi to obojętne	68,1	50,5	54,0	45,6
	Cieszę się z tego	25,0	39,3	33,3	30,4
Stosunek do zmieniających krajobraz	Tak	31,1	29,2	33,3	32,6
	Nie	68,1	70,7	66,6	37,6
Deklaracja wyjazdu na stałe	Nie zamierzam	14,7	13,3	12,6	17,4
	Niechętnie	11,3	23,4	19,5	21,7
	Tak jeśli nie znajdę pracy	46,6	37,7	31,0	32,6
	Zdecydowanie tak	27,2	25,5	36,8	28,2
Deklaracja powrotu	Nie	28,4	23,4	21,8	19,5
	Tak	71,6	76,6	78,1	80,4

się to wiązać z jej większą zasiedziałością i mniejszą znajomością innych wzorców życia, lub może być wynikiem doceniania walorów przyrodniczych i kulturowych miejscowości położonych w głębi Bieszczad.

Bardzo podobny rozkład odpowiedzi zanotowano w pytaniu o uczucia względem zamieszkiwanej miejscowości. Osoby nie lubiące swoich miejsc zamieszkania są w zdecydowanej mniejszości. W II, III i IV strefie peryferyjności grupa młodzieży bardzo lubiąca swoje otoczenie jest większa, niż ta

która deklaruje uczucia umiarkowanie pozytywne. Natomiast w strefie I sytuacja jest odwrotna — udział osób bardzo lubiących miejsce swojego zamieszkania należy do mniejszości. Takie wyniki korespondują z odpowiedzią na pytanie o zadowolenie z miejsca zamieszkania.

Najbliżej progowej wartości istotności statystycznej znalazł się współczynnik korelacji wyliczony dla takiego wskaźnika siły więzi jakim jest troska o byt miejscowości. Wskaźnik ten określano za pomocą następującego pytania: Gdyby Twoja miejscowość miała być włączona do innej, większej, czy chciałbyś zachować jej autonomię? Istniały dwie możliwości odpowiedzi: tak lub nie. We wszystkich strefach zdecydowanie przeważają odpowiedzi pozytywne. Różne są jednak relacje ilościowe pomiędzy nimi a odpowiedziami negatywnymi. W II, III i IV strefie peryferyjności stosunek procentowy odpowiedzi jest jednakowy (80:20). Natomiast w strefie I wynosi on 68:32. Wyraźnie zwiększa się tu grupa osób, dla których autonomia zamieszkiwanej przez nich miejscowości nie jest istotna. Prawdopodobnie widzą oni korzyści natury ekonomicznej, kulturowej, a może wzrost prestiżu danej jednostki osadniczej po włączeniu do tej o większym znaczeniu. Taka postawa świadczy jednak o rozluźnieniu więzi człowieka z zamieszkiwanym przez niego fragmentem przestrzeni.

Podsumowanie

Przeprowadzone badania pozwalają stwierdzić, że peryferyjność wywiera wpływ na niektóre tylko aspekty więzi terytorialnych. Spośród badanych 14 elementów, istotną statystycznie korelację z położeniem w regionie wykazuje zaledwie 5 z nich. Z drugiej jednak strony ta cecha środowiska okazała się mieć większe znaczenie niż warunkująca krajobraz morfologia terenu, styl budownictwa, struktura wiekowa mieszkańców, kondycja gospodarki, czy poziom zaplecza usługowego. Żaden z tych czynników nie koreluje w takim stopniu ze wskaźnikami więzi terytorialnych, jak peryferyjność. Spośród 14 analizowanych cech środowiska geograficznego, to właśnie fizyczne i ekonomiczne oddalenie od centrów rozwoju wydaje się mieć znaczenie najbardziej istotne. Warunkuje ono mobilność ludzi, ich poglądy, określa perspektywy życiowe, a przez to kształtuje stosunek do zamieszkiwanej przestrzeni.

Wraz ze wzrostem peryferyjności wzrasta poczucie identyfikacji regionalnej kosztem identyfikacji lokalnej. Niezależnie od tego, młodzież mieszkająca w głębi Bieszczad wykazuje większą dumę z powodu swego miejsca zamieszkania, intensywniejsze poczucie tęsknoty i lepiej ocenia otaczający krajobraz. Nawet w przypadkach, kiedy wyliczony współczynnik korelacji przyjmuje wartości poniżej progu istotności statystycznej widać różnice pomiędzy rozkładem odpowiedzi w I i IV strefie peryferyjności. Młodzież z miejscowości najbardziej peryferyjnych wyraża większe zadowolenie z faktu zamieszkiwania w określonym miejscu i żywi głębsze uczucia względem najbliższego otoczenia. W przypadku rozwiązania problemów finansowych wyraża chęć powrotu do zamieszkiwanej obecnie miejscowości i w większym stopniu wykazuje również troskę o jej autonomiczny byt.

Wyników przeprowadzonych analiz nie można przenosić na inne regiony, nawet te, o podobnej sytuacji geopolitycznej, ze względu na specyfikę przyrodniczą Bieszczad. W tym obszarze oddalenie od centrów rozwoju nakłada się na postępującą górzystość terenu. Splot tych okoliczności decyduje o niepowtarzalności sytuacji. Drugim powodem zalecanej ostrożności w formułowaniu wniosków uogólniających na podstawie przedstawionych badań jest specyfika badanej populacji. Jest to młodzież w wieku 15-16 lat. Poglądy, odczucia i postawy tej grupy społecznej nie są reprezentatywne dla całego społeczeństwa. Przeprowadzone analizy dają jednak pogląd o roli peryferyjności w kształtowaniu więzi terytorialnych. Wskazują na istotność tego czynnika w budowaniu relacji człowiek – środowisko.

Literatura

- BROWN G., RAYMOND C. (2007): *The relationship between place attachment and landscape values: Toward mapping place attachment*. „Applied Geography”, Vol. 27, No. 2, s. 89–111.
- GIFFORD R., SCANNELL L. (2010): *Defining place attachment. A tripartite organizing framework*. „Journal of Environmental Psychology”, Vol. 30, No. 1, s. 1–10.
- GROSSE T.G. (2007): *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*. „Studia Lokalne i Regionalne”, Vol. 1, No. 27, s. 27–49.

- GULLIANI M. (2003): *Theory of attachment and place attachment*. [w:] M. Bonnes, T. Lee i M. Bonaiuto (red.): *Psychological theories for environmental issues*, Aldershot, Hants, England; Burlington, VT, Ashgate.
- HIDALGO M.C., HERNÁNDEZ B. (2001): *Place attachment: conceptual and empirical questions*. „Journal of Environmental Psychology”, Vol. 21, No. 3, s. 273–281.
- LEWICKA M. (2010): *What makes neighborhood different from home and city? Effects of place scale on place attachment*. „Journal of Environmental Psychology”, Vol. 30, No. 1, s. 35–51.
- POSERN-ZIELIŃSKI A. (2005): *Tożsamość a terytorium. Perspektywa antropologiczna*. „Przełęcz Zachodni”, nr 3, s. 3–20.
- REMBOWSKA K. (2006): *Tożsamość jako czynnik rozwoju lokalnego i regionalnego*. [w:] A. Jętułowicz i A. Suliborski (red.): *Przestrzenne zróżnicowanie procesów transformacji społeczno-gospodarczej w regionie łódzkim*, Łódź, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- ROLLERO C., DE PICCOLI N. (2010): *Place attachment, identification and environment perception. An empirical study*. „Journal of Environmental Psychology”, Vol. 30, No. 2, s. 198–205.
- RYKIEL Z. (2010): *Tożsamość terytorialna jako uczestnictwo w kulturze*. [w:] Z. Rykiel (red.): *Tożsamość terytorialna w różnych skalach przestrzennych*, Rzeszów, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego.
- SZCZEPAŃSKI M. (2005): *Spoločności lokalne i regionalne a ład kontynentalny i globalny*. [w:] W. Wesółowski i J. Włodarek (red.): *Kręgi integracji i rodzaje tożsamości. Polska, Europa, Świat*, Warszawa, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- SZKURŁAT E. (2004): *Więzi terytorialne młodzieży z miastem. Uwarunkowania, przemiany*. Rozprawy Habilitacyjne Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, Wydaw. UŁ.